

Ю. Д. Радіонов,
к. е. н., начальник відділу адаптації та імплементації міжнародних стандартів,
моніторингу і аналізу у сфері державного фінансового контролю, Рахункова палата України

ІНСТИТУТИ ТА ЇХ РОЛЬ У РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Yu. Radionov,
Cand. of Econ. Sci., Head of the Department of Adaptation and Implementation of International Standards,
Monitoring, and Analysis in the Sphere of State's Financial Control, The Accounting Chamber of Ukraine

THE INSTITUTIONS AND THEIR ROLE IN NATIONAL ECONOMIC DEVELOPMENT

У статті аналізуються положення інституціональної теорії. Розкривається зміст поняття "інститут". Акцентується увага на тому, що зміна обставин призводить до інституціональних змін. Дано характеристику сучасного стану інституціонального середовища в Україні, а також наголошено на необхідності її трансформації.

This article examines some of the provisions of the institutional theory. Expands the concept of "institution". The attention that the change in circumstances leads to institutional change. The characteristic of the current state of the institutional environment in Ukraine and stressed the need for its transformation.

Ключові слова: держава, інституціональна теорія, бюджет, інститут, суспільство, бюджетний процес.

Key words: state, institutional theory, budget, institution, society, budgeting process.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Соціально-економічна трансформація, що нині відбувається в Україні створила передумови для переосмислення вченими раніше існуючих теоретичних конструкцій і побудови абсолютно нової концепції розвитку національної економіки.

Формування нових економічних механізмів ринкового типу, потребує створення стійких і водночас еластичних інститутів, які відповідатимуть сучасним вимогам розбудови ринкової економіки в Україні, що є досить важливим і актуальним.

АНАЛІЗ ТЕОРЕТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Роль інститутів у соціально-економічних процесах досліджували такі відомі вчені інституціоналісти, як Т. Веблен, У. Мітчел, Дж. Коммонс, А. Берлі, Е. Богарт, У. Гамільтон, Г. Мінз, Р. Тагвелл, Д. Белл, Дж. Гелбрейт, У. Ростоу, О. Тоффлер, Р. Хейлбронер, Г. Мюрдаль, Ф. Перру та інші. В нинішніх умовах трансформації української економіки, необхідне переосмислення усталених теоретичних засад, відповідно до нових економічних реалій.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою дослідження є аналіз і узагальнення інституціональної теорії в контексті сучасної трансформації економічної системи України.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

У концепціях інституціоналістів, серед яких відомі праці американців: Т. Веблена, У. Мітчела, Дж. Коммонса, А. Берлі, Е. Богарта, У. Гамільтона, Г. Мінза, Р. Тагвелла та представників сучасного неінституціоналізму, американці: Д. Белл, Дж. Гелбрейт, У. Ростоу, О. Тоффлер, Р. Хейлбронер, швед: Г. Мюрдаль, француз: Ф. Перру та інших немає однозначного, чіткого визначення терміну "інститут". На початковому етапі становлення цієї школи, інституціоналісти розуміли під терміном "інститут" мислення людей на окремо взятій території, схильність звичок і бажань, яка виражається в процесі людської діяльності. Життя, на їх думку, окремого індивідуума продиктоване звичками і матеріальними умовами, які він отримав у недавньому минулому.

До речі, слово "інституціоналізм" походить від латинського "institutum", що означає організація, лад. На думку американського економіста Ф. Мировські, предметом інституціоналізму є не самі інститути, а економічна система (порядок) суспільства та закономірності їх розвитку в ході еволюційного процесу. Американець К.Капп вважав, що ідеєю інституціоналізму є еволюція розвитку і визнання справедливої ролі держави і державного регулювання та вплив цих чинників на економічну систему країни.

Торстейн Веблен вважав, основним різновидом класичного інституціоналізму є соціально-психологічний

аспект. На думку його колеги Дж. Коммонса, різноманітним інституціоналізму є соціально-правовий аспект. Уеслі Клер Мітчелл навпаки надавав перевагу кон'юнктурно-статистичному аспекту. Т. Веблен, Дж. Коммонс, У. Мітчелл, Дж. Гобсон стали засновниками інституціоналізму. Серед сучасних неоінституціоналістів, відомі праці американців: Дж. Гелбрейта, Р. Хейлброннера, Д. Нортона, А. Алчіяна та інших.

Практична скерованість цілого напряму економічної думки — інституціоналізм та його схильність до реального відображення соціально-економічних процесів в суспільстві — була позитивно сприйнята багатьма західними економістами, в тому числі, ідеологами марксизму-ленінізму: Марксом К., Енгельсом Ф., Ленінін В.

Торстейн Веблен вважав, що інститути є соціально-психологічним феноменом. Хоча традиції укоріненні в суспільстві з часом стають архаїчними і застарівають, проте на їх основі формуються підвалини інститутів, які служать взаємозв'язком між індивідами, покращують розуміння людей іншими соціальними групами і впливають на подальший розвиток економіки.

Веблен Т. стверджував, що: "інститути — привичний образ мисли, руководствуясь которым живут люди, — наследуются, таким образом, от прежнего времени, времени более или менее далекого, но как бы то ни было они выработались в прошлом и унаследованы от него" [1, с. 202]. Тобто, якщо слідувати логіці вченого, то "інститути" за його визначенням це успадковані людьми в минулому — думки, звичаї та спосіб життя, які є надбанням людини і супроводжують їх в повсякденному житті.

Різниця між інституціоналістами і неоінституціоналістами полягає в тому, що перші базувалися на індуктивному методі, йшли від приватних випадків до узагальнення, в результаті їх загальна інституціональна теорія так і не склалась. Сучасні неоінституціоналісти навпаки використовують дедуктивний метод — від загальних принципів економічної теорії до пояснення конкретних явищ суспільного життя.

В економічному енциклопедичному словнику за редакцією С.В. Мочерного дається визначення терміну "інститут", зокрема зазначається, що "інститут" — 1) форма суспільного устрою; 2) сукупність норм права в будь-якій сфері суспільних відносин; 3) наукова установа, яка здійснює фундаментальні та прикладні дослідження; 4) організація, що виконує проектно-пошукові роботи [3, с. 282].

На думку деяких вчених, незалежно від сфери діяльності інститути виконують такі основні функції: регулюють поведінку індивідів таким чином, щоб вони не завдавали шкоди один одному або передбачали відшкодування збитків; мінімізують зусилля, які люди витрачають на пошук інших індивідів, товарів, цінностей, можливостей домовитися один з одним; сприяють організації процесу передачі інформації або навчання [4, с. 24].

На думку Гаврилюка О.В., інститути — це сформовані суспільством і владними структурами формальні правила, котрі набувають ролі норм, що мають правове значення. До них також належать інструменти й моделі, на основі яких відбувається прийняття рішень на різних рівнях управління економікою; а також структури, пов'язані з групами впливу, що мають прагматичні інтереси та керуються ресурсорієнтованою поведінкою. Тому зміна інститутів порушує встановлену рівновагу, зачіпає чийсь інтереси і т.п. [5, с. 13].

Державу, сім'ю, звичаї, приватну власність, підприємство, кредит, систему грошового обігу і інші інститути в суспільстві, інституціоналісти вважали економічним явищем. За великим рахунком, "інститут" або англійське слово "institution", на їх думку, виступає допоміжним інструментом регулювання економічних явищ і процесів, які відбуваються в суспільному житті.

Інститути визначають характер взаємодії економічних агентів. Здатність інститутів підтримувати угоди, домовленості в просторі та часі, забезпечувати їх виконання є запорукою ефективності функціонування ринку. Тобто позитивні чи негативні результати функціонування ринку залежать від інститутів, які на цей момент є в суспільстві [4, с. 25].

На думку Т. Веблена та В. Гамільтона, інститути — це звичаї, традиції й способи мислення, які стали навичками окремої групи людей, більшості населення і навіть усього народу і є економічними інститутами [3, с. 282].

Дж. Коммонс вважав основою економічного розвитку — юридичні відносини, норми права, а економічні інститути — категоріями юридичного порядку, зводив сутність економічних відносин до угод з титулами власності, ринок вважав вирішальною сферою, а фіктивний капітал — найважливішим [3, с. 282].

Представники інституціоналізму різко критикували маржиналізм, неокласичну теорію ринкової рівноваги, стверджували, що класичне суспільство вільної конкуренції XIX ст. не відповідало реаліям сучасності, а ринок перетворився на один з економічних інститутів.

Досліджуючи дефініцію понять "інститут" та "інституції" приходимо до висновку, що вони дещо тотожні і багатьма вченими не розмежовуються.

Новими інституціоналістами немає чіткого розмежування термінів "інститут" та "інституції". Навпаки, замість терміну "інститут", вони вживають слово "інституції". Лауреат Нобелівської премії, автор численних досліджень — Норт Даглас, дефініціює і також вживає слово "інституції", даючи трохи інше визначення на відміну від Т. Веблена. На його думку, інституції — це правила гри в суспільстві або, точніше, придумані людьми обмеження, які спрямовують людську взаємодію в певне річище. І, як наслідок, вони структурують стимули в процесі людського обміну — політичного, соціального чи економічного [6, с. 11]. Вчений вважає, що інституції охоплюють будь-які види обмежень, придумані для спрямування людської взаємодії. Чи інституції бувають офіційні чи неофіційні? Вони можуть бути будь-які..., як-от правила, придумані людьми, так і не офіційні обмеження — як-от звичаї та кодекси поведінки. Інституції можна створити, як-от Конституцію США, або вони можуть просто розвиватися впродовж часу. Інституційні обмеження охоплюють як заборону індивідам щось робити, так і умови, за яких іноді їм дозволяється здійснювати певні види діяльності. Вони абсолютно схожі на правила гри між спортивними командами [6, с. 12].

Подібного тлумачення терміну "інституції" дотримується датський вчений — Норгаард Оле. Він зазначає, що інституції — це "правила гри в суспільство", тобто ті обмеження, що "структурують стимули обміну між людьми, чи то політичного, чи соціального, або й економічного". Норгаард Оле наголошує, що ці правила, обмеження, або інституції, можуть бути формально вписані в ієрархію юридичних правил, починаючи від конституції й до окремих кодексів законів. Інституції можуть також

бути неформальними, некодифікованими цінностями та нормами, вкладеними в розуми людей, або правилами поведінки організацій. Формальні інституції можуть бути творінням політичних діячів (як у випадку з писаними конституціями), або ж вони можуть бути формалізованим результатом еволюційного процесу (як у випадку із прецедентним правом). Неформальні інституції за самим своїм визначенням — як і цінності, норми і код поведінки, що можуть — або не можуть — бути сумісними з наявними формальними інституціями [7, с. 41].

Формування ефективних економічних інститутів, які б відповідали сучасним вимогам є нагальною необхідністю, тому: "Процес інституціоналізації — це пошук компромісів і досягнення згоди між різними економічними інститутами" [8, с. 11].

Веблен Т. акцентував увагу на тому, що в процесі суспільного розвитку виникають протиріччя між інститутами і зовнішнім середовищем. За його переконанням: "Інститути — это результат процессов, происходящих в прошлом, они приспособлены к обстоятельствам прошлого и, следовательно, не находятся в полном согласии с требованиями настоящего времени" [1, с. 202]. Саме ці протиріччя, які складаються між інститутами і новими умовами, власне тим середовищем, в якому вони перебувають нині є підставою для зміни старих інститутів на нові. При цьому зміна старих інститутів має відбуватись згідно із законом природного відбору.

За словами Веблена Т., еволюція розвитку суспільства і його соціально-економічної складової — різноманітних інститутів здійснюється на основі принципу "природного відбору". Згідно з цією логікою, всі інститути створені в суспільстві з плином часу мають змінюватись, передаючи естафету новим інститутам, які повинні відповідати сучасним потребам суспільства.

Як стверджують російські вчені-економісти Грінберг Р. і Рубінштейн О.: "Подобно тому, как это делает биологический ген, институты передают информацию во времени и в экономической среде путем имитации и обучения. Это и есть не что иное, как социализация индивидуума, что собственно, и определяет решающее значение социокультурной среды" [9, с. 100]. Між тим, інститути мають певну мінливість і змінюються відносно політичного, культурного, соціального чи екологічного середовища. Ці ознаки можуть зберігатися і передаватися в часі і просторі.

На думку Норта Д., головна роль інституцій у суспільстві полягає у тому, щоб зменшити невизначеність шляхом встановлення постійної (але не обов'язково ефективної) структури людської взаємодії. Однак стабільність інституцій у жодному разі не суперечить тому факту, що вони змінюються. Усі інституції — від звичаїв, кодексів і норм поведінки до статутного і загального права та контрактів між індивідами — поступово змінюються, а тому безперервно змінюють доступні нам варіанти вибору. Наростання таких змін може бути настільки повільне і незначне, що помітити їх може хіба що історик, хоч ми живемо в світі, де швидкість інституційної зміни очевидна [6, с. 14—15].

Основним елементом інституційного середовища, де люди здійснюють свій вибір є норми. Саме слово "норма", означає базовий регулятор взаємодії людей в суспільному середовищі. На думку Олійника А.М.: "нормой определяется, как должен себя вести индивид в различных ситуациях, при этом выполнение предписания носит

добровольный характер либо основывается на санкциях (социальных, экономических, юридических)" [10, с. 43].

Еволюція суспільних відносин і з ними "інститутів", як носіїв цих відносин, здійснюється під шаленим тиском обставин, які відбуваються в головах людей, які переросли в критичну масу і не бажають жити за старими нормами і звичним укладом. Як результат, "інститути" мають змінитись і адаптуватись до нових умов, як по-суті, так і за формою.

Сучасні інституціоналісти вважають, що зміни економічних інституцій є досить складним процесом, оскільки він залежить від напрямку руху і тих імпульсів, які йдуть від суспільства й забезпечують позитивну динаміку розвитку.

Перебудова давно усталеного і звичного мислення підпорядкована гострій необхідності, що нависає над "інститутом", що змінюється. В той же час, тип мислення людей, який сформувався протягом тривалого періоду часу, не змінюється раптово. Навпаки, цей процес відбувається досить повільно і лише тоді настають зміни в мисленні, коли старі погляди і бачення вирішення проблем вже не відповідають нинішнім, більш сучасним обставинам. Таким чином, створюється передумова для настання інституційної зміни.

За визначенням Норта Д., інституційна зміна — це складний процес, наростання змін може бути наслідком зміни правил, неофіційних обмежень, характеру та ефективності дотримання правил. Мало того, зазвичай інституції змінюються поступово, а не раптово. Це є наслідком прив'язаності неофіційних обмежень до суспільства. Хоча офіційні правила можуть змінитися за одну ніч унаслідок політичних або юридичних рішень, неофіційні обмеження, пов'язані зі звичаями, традиціями та кодексами поведінки, набагато менше піддаються впливу цілеспрямованої політики. Ці культурні обмеження не лише пов'язують минуле із сучасним і майбутнім, але й дають нам ключ до пояснення шляху історичної зміни [6, с. 15].

На нашу думку, інституційна зміна є основою, так би мовити фундаментом для подальшого розвитку і удосконалення як соціальних, так і економічних інститутів, які тривалий час функціонували в старому економічному середовищі суспільства.

За переконанням Атаманчука Г.В.: "Государство должно иметь только те институты, которые необходимы обществу и несут ему блага, и организовывать их таким образом, чтобы они вовлекали в свое формирование и функционирование возможно большее число граждан. С этой точки зрения открытость государства обществу и степень вовлечения граждан в процессы его деятельности характеризуют в главном развитость государства как демократического и правового общественного института" [11, с. 69].

Реорганізація усталених соціально-економічних інститутів і звичного типу мислення та поглядів, згідно обставин оточуючого середовища, відбувається у відповідності до зовнішнього тиску, який змушує старі інститути пристосовуватись до нових умов. В той же час, старі "інститути" не завжди бажають змін і дають шалений опір, проявляючи захисну реакцію на ті обставини, які над ними нависли.

Можливість структури еволюціонувати і розвиватись, залежить від ступеня свободи, який має в цей проміжок історичного часу, кожен індивід — член суспільства. Крім того, еволюційний процес прямо пропорційно залежить від спротиву, який існує в середині суспільного середовища.

Ступінь свободи людей і наявність потужних сил спротиву в суспільстві є тими обставинами, які впливають на гнучкість "інститутів" і їх можливість швидко реорганізуватися і пристосовуватись до нових суспільних умов.

Зміна усталених інститутів дає можливість суспільству, як системі — розвиватись, прогресувати та еволюціонувати. Як зазначає Веблен Т.: "Эволюция общества является по существу процессом адаптации, происходящим под давлением обстоятельств в умах отдельных людей, уже больше не терпящих привычного образа мысли, сложившегося в прошлом при другом сочетании обстоятельств и с ними сообразующегося" [1, с. 203].

Проте, суспільна еволюція можлива лише тоді, коли є достатня маса окремих індивідів, їх енергія, розуміння історичного моменту для забезпечення інституційних змін, а також, щоб спромогтися тиснути на решту членів суспільства, тим самим повертати колесо історії. Проте це можливо тоді, коли назріває соціальна еволюція, яка надає поштовх для подальшого розвитку.

Будь-яка частина суспільства (або соціальна група), яка не підпадає під дію оточення або їх погляди і тип мислення не пристосовуються до зовнішньої ситуації буде стримувати процес змін.

Зростання чисельності населення і розширення знань людства щодо управління силами природи, звичні засоби відносин між членами соціальної групи, а також їх стабільно-укорінений спосіб співіснування в суспільстві не дають того результату, який був нещодавно. Тому в цій ситуації, виникає потреба змінювати усталені інститути і спосіб мислення людей, відповідно до нових обставин і середовища.

Саме інституційне середовище (institutional environment), яке за визначенням російських вчених: Грінберга Р. і Рубінштейна О., означає: "...совокупность институтов, законов, писаных и неписаных правил, ценностных установок и норм поведения, определяющих условия деятельности хозяйствующих субъектов" [9, с. 453], потребує відповідних змін, згідно нових вимог.

Між тим, соціальна група і спосіб життя в групі — це однотайність поглядів, яких дотримується переважна більшість індивідів щодо того, що є добрим, гарно виглядає і правильним, а що не зовсім відповідає поглядам соціальної групи.

Зміни які відбуваються в суспільстві і змушують усталені політичні, соціальні, економічні інститути змінюватись, мають — економічний характер або точніше — фінансовий стимул для змін і реорганізації.

У процесі суспільного розвитку утворюється соціальна спільність, яку можна розглядати, як виробничий або економічний механізм, який складається із структури побудованої на соціально-економічних інститутах. Зазвичай, такими інститутами є звичні способи здійснення процесу суспільного життя у їх взаємозв'язку з матеріальним оточенням в якому перебуває (живе) суспільство.

Що стосується економічних інститутів, то вони також є втіленням певних звичок, традицій і поведінки людей, які міцно вкорінились у суспільстві. Їх дослідження в контексті економічних явищ має інерцію і авторитет, як конкретно встановлений колись звичай.

Інституції дають нам можливість краще розуміти природу, тої чи іншої поведінки, окремих індивідів або соціальних груп в межах одного суспільства або порівнювати його звичай та норми з іншими.

Інституції зменшують невизначеність за допомогою структурування повсякденного життя. Вони служать дороговказом для людської взаємодії, бо коли ми хочемо привітатися з друзями на вулиці, керувати автомобілем, купувати помаранчі, позичати в когось гроші, стати підприємцем, поховати когось з близьких тощо, то знаємо (або можемо легко дізнатися), як це здійснити. Ми легко переконалися б, що інституції бувають різні, якби спробували здійснити такі самі справи деінде, скажімо, в Бангладеш. Використовуючи мову економістів, можна сказати, що інституції визначають та обмежують сукупність варіантів вибору для індивідів [6, с. 12].

Поведінка людей в різних суспільних (соціальних) групах є різною і водночас є спонукальним мотивом, який закріпився в суспільстві відповідним інститутом і визначає подальший розвиток соціально-економічних відносин і суспільства в цілому. Цим інститутом, який найбільше проявляється при аналізі економіки є приватна власність.

У суспільстві, де майже всі матеріальні цінності перебувають у приватній власності, необхідність заробляти собі на прожиття є одним із ключових стимулів для усіх членів суспільства, в тому числі, для бідних верств населення. Рівень життя та соціальний статус, як колись так і в сучасному суспільстві впливає на емоційний стан індивіда, його повагу в суспільстві. В той же час, рівень життя виражений в грошовому еквіваленті обумовлений суперництвом і: "Среди мотивов, которыми руководствуются люди при накоплении богатства, первенство и по размаху, и по силе остается за этим мотивом денежного соперничества" [1, с. 82].

У країні, де завжди є правляча еліта, є прояв надмірних, не обумовлених людськими потребами розмірах споживання. Ця надмірність виникає через те, що пануючий клас привласнює собі більшу частину створеного суспільного продукту. Саме завдяки цій обставині, виникає протиріччя між пануючим класом і інтересами інших членів суспільства. Для характеристики надмірного споживання, Веблен Т. використовував термін "марнотратне споживання".

Інші члени суспільства не мають такої можливості, а отже, змушені працювати і обмежувати своє споживання. Ця ситуація дає можливість пануючому класу або "бездіяльному" за визначенням Веблена Т., посісти провідне місце в системі цінностей і стати найбільш поважним в суспільстві.

Чим швидше здійснюється накопичення багатства на верхніх ступенях соціально-грошової драбини, тим аналогічно зменшується багатство на нижчих ступенях. Цей чинник є негативним фактором демонстративного споживання, яке веде до марнування матеріальних благ і виснаження людських сил, тих членів суспільства, які не мають можливості для надмірного споживання.

Інститут бездіяльного класу сприяє тому, аби нижчі верстви населення стали більш консервативними, відбираючи в них по мірі можливості засоби до існування і зменшуючи, таким чином, їх споживання і забираючи потенційну енергію до переосмислення ситуації, що склалася. Тобто люди в такій ситуації (окремі індивіди або соціальні групи) стають не спроможні витратити сили на оволодіння знаннями і навичками, які б згодом міцно вкорінились і увійшли в їх постійну звичку і стали б відповідною нормою.

На думку деяких вчених, на інституціональне середовище функціонування сфери економіки... значною мірою впливають інтереси певних суспільних груп, кон-

кретно — промислово-фінансового капіталу. Вони досить суттєво впливають і на політичний чинник. Саме він демонструє можливість зволікання або, навпаки, прискорення ходу інституціональних перетворень, визначає систему відносин "бізнес-влада" [4, с. 27].

Веблен Т. відмічав, що по мірі зростання багатства і влади грошей прискорюється бажання до зміни стилів в одязі. На його думку, стильна одяга виступає елементом демонстративного марнотратства, оскільки швидко "морально застаріває", а тому виникає необхідність її заміни на більш нову та сучасну, що врешті-решт, веде до марнотратства створених в суспільстві матеріальних благ.

Характеризуючи економічні інститути, Веблен Т., доводив, що: "современной экономической ситуации эти финансовые институты никак не соответствуют, ибо они сложились в экономических условиях прошлого, условиях, несколько отличающихся от настоящего момента. Они не соответствуют своему назначению, как могли бы соответствовать, даже по своей эффективности в денежном плане" [1, с. 216].

У своїй науковій праці "Теорія ділового підприємства" Веблен Т. зазначав, що: "Мышление финансиста не достигает донкихотских масштабов в смысле альтруистических настроений, настойчиво требующих отказа от приобретения все большего и большего богатства, но ему по душе мысль о том, что тот, кто лучше служит общему благу, при прочих равных условиях оставляет большую долю совокупного богатства себе. Приобретение защищенного права собственности на эту долю превращает его в предполагаемого производителя собственности" [2, с. 212].

Вплив інтересу грошей і звичної грошової психології на розвиток інститутів чітко прослідковується в законодавчих актах прийнятих в суспільстві, укладених угодах, які в основному скеровані на захист власності, виконання окремих договорів, забезпечення зручності проведення фінансових операцій, закріплення майнових прав тощо.

На думку Павлова В.І., Заремби В.М., Фесіни Ю.Г., відповідальність в інституті власності треба розглядати як певний "вантаж", який несе людина, що має власність. Вона пов'язана з тим, що від використання власності або від простого володіння нею виникають зовнішні ефекти (екстерналії). Зовнішні ефекти власності можуть чинити позитивну або негативну дію на навколишнє природне середовище. Якщо власник приймає певні рішення й повністю відповідає за їх позитивні та негативні наслідки, то ця обставина детермінує його перш за все як господаря, повноцінного власника [4, с. 39—40].

Правляча еліта або інститут бездіяльного класу має потужні важелі впливу не лише на розбудову економічних інститутів суспільства, а також характер поведінки окремого його члена. Це може відобразитись у певній схильності або прояву особливої точки зору, яка згодом стає офіційною нормою та зразком в суспільному житті. Таке особливе бачення, представників бездіяльного класу, по-суті, починає впливати на членів суспільства, які згодом беруть цю норму за звичку.

Норгаард О. стверджує, що: "Інституції часто створюють або опановують люди, які мають силу та багатство, і використовуються вони для того, щоб слугувати певним приватним, а не якимось абстрактним національним інтересам" [7, с. 111]. На його глибоке переконання: "більшість інституцій у посткомуністичних системах,

схоже, було створено, щоб обслуговувати владу й інтереси бюрократів — рантє, а не для піклування про економічну ефективність і розвиток" [7, с. 111].

Аткінсон Е. і Стігліц Дж. в науковій праці "Лекції з економічної теорії державного сектору" зазначають, що: "...те, хто контролює владу (політики), і те, хто управляє ею (бюрократія), можуть мати свої собствених предпочтения, которые направляют их деятельность и вступают в конфликт с благосостоянием отдельных граждан" [12, с. 24].

При капіталізмі так само, як і при соціалізмі наближені до державного апарату класи отримали політичне панування і це дає їм можливість на власний розсуд розпоряджатись національними багатствами країни. Гоніння за прибутками, призводить не тільки до надміру хижацького використання та марнування природних, матеріальних, фінансових ресурсів, а також має негативні наслідки, які впливають на виробництво і задоволення суспільних інтересів.

Процес перебудови загальноприйнятого уявлення про життя потребує відомих розумових зусиль — зусиль більш або менш тривалих, — щоб зорієнтуватись і не розгубитись в обставинах, що змінились [1, с. 212].

Необхідно чітко усвідомлювати внутрішні процеси, які відбуваються всередині суспільства, визначати їх перспективність або навпаки пагубність, а для цього варто володіти певними, специфічними знаннями.

Як беззаперечно доводив грецький філософ Платон: "...знание всегда есть обобщение, что оно всегда есть установление общих закономерностей, и использует не слепые и смутные ощущения и восприятия, но сознательно и точно установленные общие идеи" [13, с. 65].

Зміна світогляду людей, яка знаходить свій прояв у зміні цінностей чи переваг, є вагомим джерелом інституціональних перетрубацій [4, с. 26].

З позиції сьогодення дня, ми можемо спостерігати, що деякі інституції в Україні, як неформальні так і формальні змінюються, проте не всі. В забезпеченні і проведенні системних реформ в економіці і зміні старих інституцій на нові, важлива роль відводиться уряду. Адаже політика уряду як суспільного інституту: "...формируется и осуществляется отдельными лицами и что на их действия в свою очередь, влияют правила, обычаи, стимулы и т.п." [12, с. 24].

Аналізуючи стан в Україні, приходимо до висновку, що зміна економічних інститутів, у тому числі фінансових, лежить в політичній площині, тобто в готовності, передусім правлячої еліти до запровадження системних інституційних змін.

Умови в яких перебуває правляча еліта, повною мірою задовольняє їх консервативні погляди і звички, які закріплюються відповідними законодавчими, нормативно-правовими актами та іншими створюваними і функціонуючими інститутами, що домінують в країні.

Проблема полягає в тому, що зовнішні обставини, які тиснуть, не можуть з повна вплинути на усталені звички людей бюрократичної системи. Як зазначає Норгаард О.: "У цьому новому соціальному й економічному контексті компетентність наявної бюрократії виявляється неадекватною як з погляду загальної організації управління й оперативних процедур, так і з погляду індивідуальних навичок державних службовців, вихованих за старої системи" [7, с. 61]. Державні службовці, які виховані за старої системи, досить повільно піддаються впливу зовнішніх обставин. Крім того, в умовах тоталь-

ної корупції, бюрократична система дає значний спротив прогресивним ідеям, тим силам, які бажають змін старих інституцій на нові і забезпечення сталого, еволюційного розвитку економіки і трансформації суспільства.

На думку Норгаарда О., адміністративні сили й можливості добре обладнаної системи стають баластом, коли вкорінена бюрократія зі своєю шкурною зацікавленістю в старій системі витісняє приватний сектор, який формується [7, с. 62].

На думку російських вчених Руслана Грінберга та Олександра Рубінштейна: "Опыт постсоциалистических стран и особенно России свидетельствует со всей очевидностью, что институты не создаются сами собой, как, впрочем, не видно и однозначно позитивных итогов чисто спонтанной трансформации промышленной структуры. В то же время без сознательной политики государства появляются необычные экономические формы, своего рода мутанты. Вакуум институтов рынка заполняется структурами, подменяющими функции государственных органов" [9, с. 97—98]. Тобто структури працюють на реалізацію власних матеріальних інтересів окремих індивідів і не ведуть до бажаного росту загального благополуччя членів суспільства.

Одним із рецептів вирішення цієї проблеми, на думку деяких вчених, особливо для постсоціалістичних країн могла б бути: "Децентралізація ухвалення рішень, що підвалюють бюрократію централізованої планової системи" [7, с. 111]. До того ж, такі інструменти, як: "Демократія, плюралізм та антисистемна мобілізація забезпечують границі "простору можливостей", що уможливає зміну економічних інституцій" [7, с. 269].

Досягти успіху в інституційних змінах можливо тоді, коли правляча еліта країни матиме політичну волю щодо запровадження економічних реформ і проведення нової інституційної політики.

За своєю сутністю, інституціональна політика це заходи та дії держави, спрямовані на формування нових або трансформацію чинних інститутів власності, а також фінансових, соціальних, політичних, правових та інших інститутів, які впливають на розвиток економічної системи [3, с. 283].

Поява нових інститутів можлива за рахунок еволюції розвитку суспільства або запозичення їх ззовні. Проте у випадку з імпортом інститутів, існує великий ризик, пов'язаний з радикалізацією формальних правил взаємодії суб'єктів на завідома визначені позиції.

Як стверджує Олійник А.М. "...импорт институтов безусловно оказывает влияние на динамику институционального и экономического развития, но это влияние может принимать как позитивные, так и негативные формы" [10, с. 206].

Причиною негараздів можуть бути не стільки невідповідність і непослідовність формальних правил та норм, скільки протиріччя формальних та неформальних інститутів. Слід рахуватися також і з неформальними інститутами — звичками людей. Поведінку людей зумовлюють рівень їх світогляду, знання, отриманні протягом значного періоду часу [4, с. 26—27].

Зміна економічних інституцій базується на наборі економічних ідей, які відображають як бачення певної кінцевої стадії, так і засоби для того, щоб туди дістати-

ся. Вона також залучає набір ідей щодо засобів, за допомогою яких потрібно розподілити економічний надлишок (або дефіцит) і які показують, наскільки сильними можуть бути соціальні й економічні прояви нерівності без того, щоб бути несумісними з певним суспільно-політичним ладом [7, с. 270].

Сама ж держава, як інститут влади може використовувати наявні важелі впливу та інструменти державного регулювання в інституційному середовищі для забезпечення ефективного використання наявних ресурсів.

З часом все зміниться, еволюційні інституційні зміни приведуть до цього, проте: "Адміністративні команди, контроль і регулювання, звичайно, продовжують залишатися важливими інструментами в руках виконавчої влади. Але їх усе більше і більше почнуть доповнювати та/або замінювати тісніша співпраця між державним і приватним сектором, стимули, послуги та постачання інформації, фінансова допомога й порада. До різного ступеню, залежно від типу капіталізму, обраного в кожній окремій країні, ми також зможемо спостерігати за все слабшим прямим державним утручанням, коли послуги, які досі забезпечувала держава, перебирає приватний сектор або інституції й організації третього сектору" [7, с. 61].

За переконанням Норгаарда О.: "У довшій перспективі інституційні зміни передбачають перерозподіл влади й добробуту. Обидва процеси мають як своїх переможців, так і переможених, очікується, що вони зреагують на зміни у своєму балансі прибутків і збитків" [7, с. 64].

Саме економічні й політичні інституції визначають напрямки змін, які забезпечують процвітання країни в майбутньому або навпаки принесуть невдачу в своїх прагненнях створити кращі умови життя для своїх громадян.

Напрямок зміни — введення ринкової економіки — заснований на економічних ідеях, але здійснюється людьми, інституціями й організаціями, які стають де-факто агентами (дійовими особами) зміни. Ці інституції й особи є носіями ідей у соціальних та історичних умовах, більш-менш сприятливих до нових ідей [7, с. 269].

Інститути, які становлять основу бюджетної системи країни мають досить специфічну, складну внутрішню структуру, зі своїми правилами і нормами. Їх еволюційна зміна відбувається синхронно з державними інститутами на макрорівні.

Стратегія розвитку української економіки, її орієнтація на ринок Європейського Союзу потребує інституційних змін в системі бюджетних відносин, що взаємопов'язано зі зміною інституційного середовища суспільства.

Бюджет є ключовим інструментом регулювання соціально-економічних процесів в ринковій економіці. Ефективність управління бюджетним процесом, зокрема у сфері видатків є фактором стабільності фінансової системи, запорукою сталого економічного розвитку країни.

Як стверджує Луніна І.О., повноваження щодо надання суспільних благ (прийняття рішень щодо їх надання) і фінансування відповідних видатків мають належати до одного й того самого рівня влади, оскільки це дозволяє встановити чітку відповідальність органів вла-

ди за виконання функцій з надання конкретних публічних благ і послуг та ефективність відповідних бюджетних витрат, а також забезпечити належний контроль за роботою органів влади різних рівнів [14, с. 46].

У сучасних умовах, бюджет несе значне навантаження, оскільки існує всезростаюча необхідність в задоволенні суспільних благ населення, а з іншого боку — обмеження фінансових ресурсів не дають можливості для маневру.

Ефективність інститутів економічної системи залежить від повноти відповідності інститутів сучасним реаліям і потребам суспільства.

Проведене дослідження дає підстави для висновку, що пріоритетним напрямком розвитку інститутів фінансової системи України має бути підвищення рівня їх ефективності. Адже, від якісних інституційних змін залежить результативність бюджетного регулювання, зміцнення фінансової системи та динаміка соціально-економічного розвитку країни.

Розвиненість сучасних економічних інституцій та реалізація заходів з оздоровлення фінансової системи впливатимуть на економіку майбутнього і дадуть можливість підвищити її ефективність, сприяти добробуту громадян.

Ідея нерозривного зв'язку між інституційною трансформацією та розвитком демократії формує чітку орієнтацію на невідворотність пошуку в посткомуністичних країнах таких стратегій інституційного реформування, які б поєднували ефективність ринкової економіки з чесністю плюралістичної демократії.

Література:

1. Веблен Т. Теория праздного класса. — М. 1984. — 367 с.
2. Веблен Т. Теория делового предприятия / Пер. с англ. — М.: Дело, 2007. — 288 с.
3. Мочерний С.В., Ларина Я.С., Устенко О.А., Юрий С.І. Економічний енциклопедичний словник: У 2 т. Т.1 / за ред. С.В. Мочерного. — Львів: Світ, 2005. — 616 с.
4. Павлов В.І., Заремба В.М., Фесіна Ю.Г. Інститути та інституції аграрного природокористування: регіональний вимір: монографія. — Луцьк: Надстир'я, 2008. — 212 с.
5. Гаврилук О.В. Тенденції антикризової модернізації інституціональної структури міжнародних фінансів // Фінанси України. — 2016. — № 2. — С. 7—27.
6. Норт Даглас. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки / Пер. з англ. І. Дзюб. — К.: Основи, 2000. — 198 с.
7. Норгаард Оле. Економічні інституції та демократична реформа. Порівняльний аналіз посткомуністичних країн / Пер. з англ. М. Козуба та А. Галушки. — К.: Ніка — центр, 2007. — 424 с.
8. Миронов Ю.Б., Миронова М.І. Інституціоналізація як соціально-економічний феномен // Науковий вісник Херсонського державного університету. — 2016. — Вип. 17. — Ч. 3 — С. 9—11.
9. Гринберг Р.С., Рубинштейн А.Я. Индивидуум&Государство: экономическая дилемма. — М.: Весь Мир, 2013. — 480 с.
10. Олейник А.Н. Институциональная экономика: учебное пособие. — М.: ИНФРА-М, 2005. — 416 с.

11. Атаманчук Г.В. Теория государственного управления. Курс лекций. Изд. 2-е, дополн. — М.: Омега — Л, 2004. — 584 с.

12. Аткинсон Э.Б., Стиглиц Дж.Э. Лекции по экономической теории государственного сектора: учебник / Пер. с англ. под ред. Л.Л. Любимова. — М.: Аспект Пресс, 1995. — 832 с.

13. Платон. Собрание сочинений в 4 т.: Т.1 / Общ. ред. А.Ф. Лосева и др.; Авт. вступит. статьи А.Ф. Лосев; Примеч. А.А. Тахо-Годи; Пер. с древнегреч. — М.: Мысль, 1990. — 860 с.

14. Розвиток бюджетної децентралізації в Україні: наукова доповідь / За ред. д-ра екон. наук І.О. Луніної; НАН України, ДУ "Ін.-т екон. та прогнозув. НАН України". — К., 2016. — 70 с.

References:

1. Veblen, T. (1984), *Teoriya prazdnogo klassa* [The Theory of the Leisure Class], Moscow, Russia.
 2. Veblen, T. (2007), *Teoriya d'elovogo predpriyatiya* [Theory of Business Enterprise], Moscow, Delo, Russia.
 3. Mocherny, S.V. Larina Ya.S. Ustenko, O.A. and Yuriy, S.I. (2005), *Ekonomichniy entsiklopedichniy slovník* [Economic encyclopedic dictionary], Svit, Lviv, Ukraine.
 4. Pavlov, V.I. Zaremba, V.M. and Fesina, Yu.G. (2008), *Instituty ta institutsii agrarnogo prirodokoristuvan'ya: regional'nyy vimir* [Institutes and institutions agrarian nature: the regional dimension], Nadstir'ya, Lutsk, Ukraine.
 5. Gavriilyuk, O.V. (2016), "Trends anti-crisis modernization of the institutional structure of international finance", *Financy Ukrainy*, vol. 2, pp. 7—27.
 6. North, D. (2000), *Institutsii, institutsiyna zmina ta funkcionuvann'ya ekonomiky* [Institutions, institutional change and the economy], Osnovy, Kyiv, Ukraine.
 7. Norhaard, O. (2007), *Ekonomichni institutsii ta demokraticzna reforma. Porivn'aln'iy analiz postkomunistichnih krain* [Economic institutions and democratic reform. Comparative analysis of post-communist countries], Nicka - Center, Kyiv, Ukraine.
 8. Mironov, Yu.B. and Mironova, M.I. (2016), "Institutionalization as a socio-economic phenomenon", *Scientific Bulletin of Kherson State University*, Vol. 17, no. 3, pp. 9—11.
 9. Greenberg, R.S. and Rubinstein, A.Ya. (2013), *Individuum&Gosudarstvo: ekonomicheskaya dilemma* [Individual & State: economic dilemma], All the World, Moscow, Russia.
 10. Oleinik, A.N. (2005), *Institutsional'naya ekonomika* [Institutional Economics], Moscow, Russia.
 11. Atamanchuk, G.V. (2004), *Teoriya gosudarstvennogo upravleniya* [The theory of governance], Omega, Moscow, Russia.
 12. Atkinson, E.B. and Stiglitz, J.E. (1995), *Lektsii po ekonomicheskoy teorii gosudarstvennogo sektora* [Lectures on the economic theory of the public sector], Aspekt Press, Moscow, Russia.
 13. Platon (1990), *Sobraniye sochine'niy* [Works], Thought, Moscow, Russia.
 14. Lunina, I.O. (2016), *Rozvitok byudzhethoi detsentralizatsii v Ukrainy* [Development of budget decentralization in Ukraine], In.-t ekon. ta prohnozuv. NAN Ukrainy, Kyiv, Ukraine.
- Стаття надійшла до редакції 31.01.2017 р.*